

HISTORIE

Historisk praktverk

I dag lanseres første bind av verket Lillesands historie. Boken er ført i pennen av Berit Eide Johnsen. Hun fant så mye å skrive om at det nå er bestemt at det blir tre og ikke bare to bøker om Lillesands historie.

► LOKALHISTORIE

-Boken heter Lillesands historie, men det er viktig å presisere at det ikke er Lillesand sentrums historie, det er også Høvåg og Vestre Molands historie, sier Berit Eide Johnsen som kan fortelle at hun har kost seg med oppdraget og gleder seg til å gå løs på de neste bindene. I første bind tar historieprofessor Eide Johnsen for seg tidsrommet 1800-1850. På den tiden var uthavnene like store som sentrum.

-En veldig spennende tidsperiode som la grunnlaget for den senere utviklingen av kommunen vår, konstaterer Eide Johnsen, som presenterer en bok på 385 sider.

- Den opprinnelige planen var å skrive to bind om Lillesands historie. Nå blir det tre. Det er veldig mye interessant som har skjedd, sier Eide Johnsen.

Grunnlov og krig

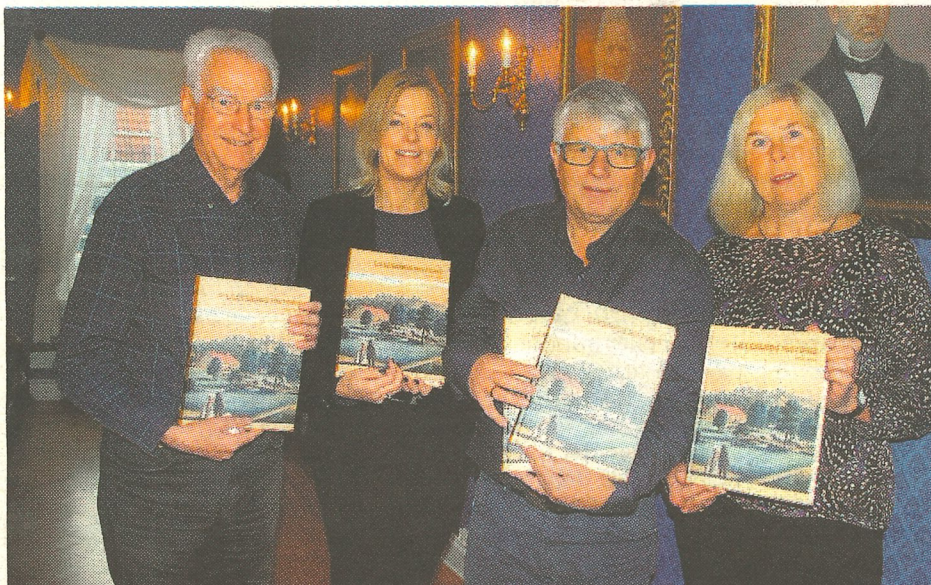
Det første bindet er preget av Napoleonskrigen og at Norge får sin grunnlov. Selvfølgelig har vår lokale Eidsvollmann Hans Jacob Grøgaard fått en sen-

tral plass i vår historie fra den tiden, hvor forfatter trekker linjene til de nasjonale og internasjonale begivenhetene som var med og formet tiden.

- Det er veldig mye nytt og interessant i denne boken. Som skolemann fester jeg meg spesielt med Grøgaards engasjement som skolebokforfatter og hans fremsynte syn på pedagogikk. Han var utrolig fremtidsrettet, mener Tor Audun Danielsen, som leder bygdebokkomiteen. Han er stolt over boken som nå kan presenteres og lar seg fascinere av Eide Johnsens fortelling om skolen på 1800-tallet.

- Grøgaard var en talsmann for pedagogiske prinsipper som mange vil kjenne igjen den dag i dag. Hans ABC ble veldig populær, men så skjedde det at puggeskolen tok over og Grøgaards bok forsvant ut. Heldigvis varte det ikke, sier forfatteren, som ikke legger skjul på at hun er spesielt interessert i Napoleonskrigen.

- Mine barn sier at når mor prater om krigen, så er det ikke andre verdenskrig, men Napoleonskrigen. Uansett hvor jeg er og snakker om den, så møter jeg folk

BOKLANSERING: Tor Audun Danielsen leder bygdebokkomiteen, mens Anne Grethe Sund i sparebanken og Lillesand kommune representert ved ordfører Arne Thomassen deler på finansieringen. De er alle strålende fornøyd med boken til Berit Eide Johnsen (th).

FORNØYD: Berit Eide Johnsen med første bind av Lillesands historie. Den blir i dag lansert under

HISTORIE

et arrangement i Sparebanken.

som har forfedre som har opplevelser knyttet til krigen. Det er noe som ligger dypt i folkesjelen her på Sørlandet, mener hun og får støtte av Tor Audun Danielsen, som kjenner seg igjen.

- Daniel Abrahamsen var en markant skikkelse i Høvåg og ordfører en lang periode. Det er et godt eksempel, svarer Eide Johnsen, som gjennom sin historiskrivning har kommet over mange spennende historier.

- Jeg traff Victor D. Normann. Han holder på og skrive Risørs historie. Han spurte meg om jeg følte jeg kjenner bedre menneskene og samfunnet på 1800-tallet enn i dag, og på mange måter gjør jeg jo det. Jeg føler jeg har fått Lillesand og tiden under huden, sier hun og legger til at hun håper hun har klart å formidle noe av alt det spennende hun har funnet frem til mellom to permer. Det er både Danielsen, ordfører Arne Thomassen og banksjef Anne Grethe Sund enige om at hun har greid på en overbevisende måte.

- Vi er heldige som har fått Berit til å skrive denne historien. Hun har fagkunnskapen, lokalkunnskapen og ikke minst en formidlingsevne som alle kan misunne henne, sier Thomassen, som får støtte av de øvrige.

Kvinnelig redaktør

Blant de historiene Eide Johnsen vier oppmerksomhet i sitt første bind av Lillesands historie er næringslivet fra krise til vekst og de første antydninger til politisk styre. Lillesand var tidlig ute på dette området og fikk innvilget bystatus selv om man egentlig var for liten.

Eide Johnsen vier Marcus Thrane og Arbeiderforeningene mye oppmerksomhet. Det mener hun er naturlig ettersom de hadde god oppslutning her lokalt.

Det mange kanskje ikke vet, er at Lillesand hadde landets første kvinnelige redaktør. Elise Tvedes artikler er sentral i formidlingen av den første utvandringen til Amerika.

- Det er moro at jeg har funnet mange interessante kvinner. Jeg må jo innrømme at jeg ofte leter etter dem, men i Lillesands historie har mange kvinner en naturlig og fremtredende plass og det er moro, smiler Berit Eide Johnsen, som nå gleder seg til å presentere boken for det lokale markedet. Allerede i morgen er hun på plass under Høvågmarkedet. Senere blir det signering i bokhandelen og sparebanken har planlagt et eget arrangement.

- Dette er årets julegave. Jeg er veldig stolt over at vi er med på dette, sier banksjef Anne Grethe Sund og viser til at kommunen og sparebanken deler på kostnadene til bygdebokprosjektet, som også omfatter Terje Sødals gårds og slektshistorie for Høvåg og Vestre Moland. Til sammen blir hele verket på 11 eller 12 bind.

- Nå ble det jo ikke noen kommunesammenslåing denne gangen, men hvem vet hva fremtiden bringer. Uansett blir det bare viktigere og viktigere å få skrevet ned historien. Det er viktig for stedets identitet, sier banksjefen, mens ordføreren gir honnør til både banken og avdøde Kristian Sundtoft for initiativet til å få satt bygdebokarbeidet i gang.

Lillesands historie 1800–1850

Berit Eide Johnsen – Cappelen Damm Akademisk, 2017

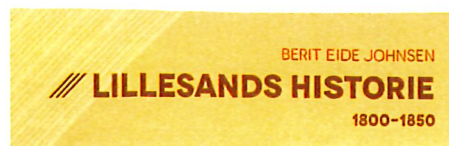
Dette er ikke en tradisjonell bokanmeldelse – men en begeistret leserrespons på professor Berit Eide Johnsens framstilling av Lillesands historie (inklusive Høvåg og Vestre Moland sogn) de første 50 årene av 1800-tallet. Boka er en del av en storsatsning som Lillesand kommune og Lillesands Sparebank står bak.

ANMELDT AV
Oddbjørn Johannessen,
amanuensis, UiA

Så langt er tre bind om gårder og slekter i Høvåg utgitt, alle skrevet av førstelektor Terje Sødal (han holder på med et fjerde). Samme mann skal senere ta fatt på gårds- og slekthistorien for Vestre Moland – og Berit

Eide Johnsen skal etter hvert fortsette sin presentasjon av Lillesand kommunes historie i ytterligere to (kanskje tre) bind.

Allerede parateksten (omslag, forsats, baksats m.m.) varsler et estetisk tiltalende og gjennomtenkt produkt. Omslagsbildet er et prospekt av Vestre Moland prestegård fra 1820-årene, og på forsats og baksats gjengis to dekorative kart, henholdsvis «Wej Kart over det 3die Nedeneske Compagnie» (1800) og «Kort over Tellegraf Linien langs Kysten i det Sydenfeldske Norge fra Hitterøen til Hvaløerne». Boka er rikt og smakfullt illustrert. Dessuten er en del opplysende stoff (tabeller, begrepsforklaringer, spesielle hendelser, en del personalhistorie m.m.) presentert i form av tekstbokser med samme bakgrunnsfarge som omslaget. Dette bidrar til å gjøre boka svært oversiktlig og leservennlig. *Lillesands historie 1800–1850* består av åtte kapitler i tillegg til innledning, avslutning, kil-

deoversikt og et fyldig noteapparat. Alle kapitlene åpner med en hendelse som setter fortellingen i gang, et grep som gir en nesten poetisk rytme i framstillingen.

«Året var 1801». Slik starter det første kapitlet – og vi skjønner at hendelsen det refereres til, er den første nominelle folketellingen her i landet. Forfatteren tar oss med på en reise gjennom den nåværende storkommunen, der hun lar oss få møte mennesker i ulike yrker og livsforhold tidlig på 1800-tallet. Dette bidrar til å skape nærhet mellom leser og stoff. Vi blir på et vis «personlig» kjent med mange av de menneskene som levde, strevde og virket i Lillesand, Høvåg og Vestre Moland for godt og vel 200 år siden.

Første del av kapitlet gir et levende bilde av kommunikasjonsforholdene. Landeveiskommunikasjonen var vanskelig på grunn av topografien, så sjøveien ble dermed den viktigste forbindelsen med omverdenen. I særlig grad gjaldt det strandstedet Lillesand. Sjøfart og fiskeri kom derfor til å dominere næringslivet – ikke bare i selve Lillesand, men også i Høvåg og Vestre Moland, der uthavnene lå på rekke og rad.

Kart fra Lillesand fra tidlig nytid: husmannsplass i Kverndalen i Vestre Moland, med grenser mot Vestre Moland prestegård og Møglestu, opptatt 15.-17. oktober 1766. Tegneren var major Nicolai Gustav Sandberg. Kartet ble lagt frem for lagtinget ved åstedtsrett på Vestre Moland prestegård i sak mot Møglestu i 1767 og 1768. På kartet vises både skog og oppdyrket mark, gården Møglestu og Vestre Moland kirke sør for Moelva, og flere bygninger nord for elva.

Kilde SAK, SK0006

Johannes Grøgaard. Foto: Hans Koren

Jacobine Petra Grøgaard. Foto: Parnemann

«Året var 1807». Det neste kapitlet handler om krigen mellom Napoleons Frankrike og Storbritannia 1807–1814, der Danmark-Norge havnet på Napoleons side. Perspektivet er både lokalt, nasjonalt og internasjonalt. Historien om nødsår, kaperfart og prisonfangenskap får, naturlig nok, stor plass – og også i dette kapitlet blir leseren introdusert for handlinger og hendelser via noen utvalgte enkeltpersoners opplevelser. Vi møter bl.a. både kaperredere, sjøfolk (skippere og matroser), prisonfanger og saltkokende haugianere.

Det var en vanskelig tid både for dem som var ute og dem som var hjemme – men Berit Eide Johnsen på-

peker også i et oppsummerende avsnitt at når det gjelder prisonfangene, var det flere «som kom tilbake til sine lokalsamfunn med kunnskaper og ferdigheter som skulle komme til nytte da sjøfarten igjen kom seg på fote under fredelige forhold». Krigen var slutt, og det var tid for «mirakelåret» i norsk historie.

«Året var 1814» – og sogneprest Hans Jacob Grøgaard i Vestre Moland var en av de 112 mennene som reiste til grunnlovsforsamlingen på Eidsvoll. Kapitlet om 1814 gir en god oversikt over grunnlovsarbeidet og de ulike politiske posisjonene under forhand-

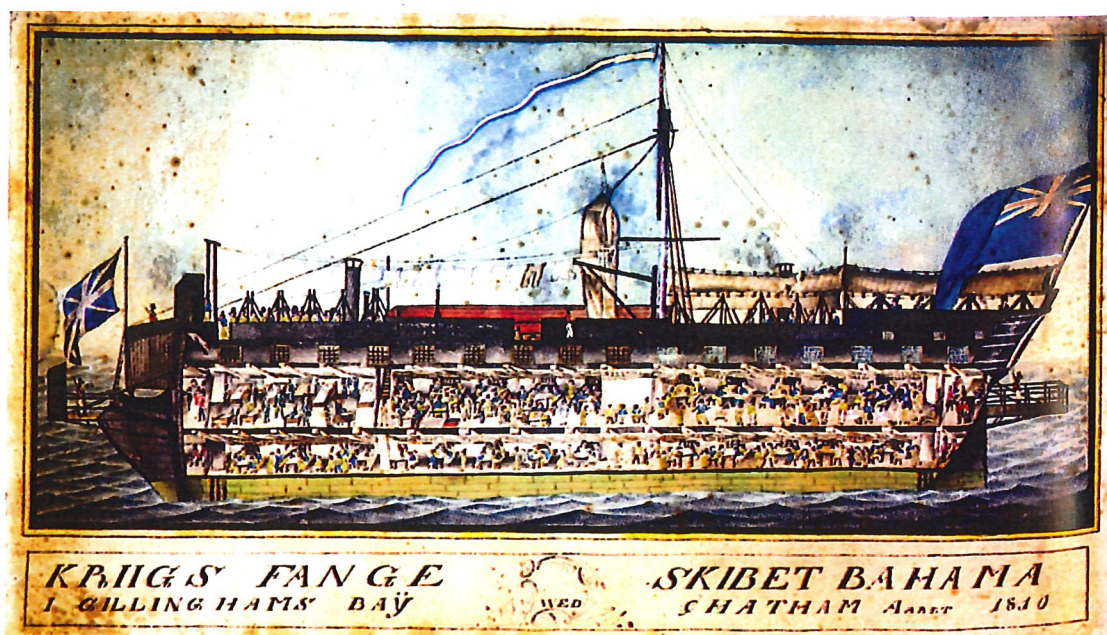
lingene. Folkeopplysningsmannen og presten Grøgaard blir presentert både via andres blikk, hans egne ord – og forfatterens analyse av hans innsats. Han var en slagferdig mann og en glimrende taler, med en til tider skarp tunge. Han tilhørte Unionspartiet, i likhet med andre framstående representanter fra Agder som Jacob Aall og Nicolai Wergeland. «Hvordan skal vi totalt sett vurdere Hans Jacob Grøgaard?» spør forfatteren – og hun oppsummerer bl.a. slik:

«Både hans etterlatte papirer og andre karakteristikker, både fra samtid og ettertid, gir inntrykk av en belest og belevnen personlighet – en mann med et vinnende vesen med humor, musikalitet, vidd, idérikdom og en utadventt væremåte, og samtidig en selvbevisst og handlingsdyktig sogneprest med visse karismatiske egenskaper.»

«Året var 1819». Den viktige hendelsen som danner utgangspunktet for dette kapitlet, er en søknad til regjeringen, datert 26. oktober, fra en gruppe kjøpmenn i Lillesand om formalisering av ladestedets handelsrettigheter. Det skal dreie seg om næringslivsutvikling i Lillesand og omegn «fra krise til vekst». Alle sider ved det lokale næringslivet blir behandlet, men det er – naturlig nok – utviklingen i skipsfarten som får mest plass. Grepet med å bruke toneangivende personer i lokalmiljøet som prismer for utviklingen, er et heldig valg – både faglig og pedagogisk. I dette

Krigsfangeskipet Bahama i Gillingham's Bay, ved Chatham i Sørøst-England, i 1810. Tegningen er laget av kaptein Hans Falck Juell fra Arendal, som satt i fangenskap på skipet. Skipet er skåret over over og vi får se et tversnitt av de mange aktivitetene som var om bord. Noen fanger danser og spiller, andre leser. Det foregikk også undervisning i navigasjon og håndverksproduksjon mens fangevokterne patruljerte.

Kilde: AAK.B.553, AAmA Kuben

kapitlet ser vi også tydelig hvordan forfatterens omfattende kunnskaper om sørlandsk næringsliv – i særlig grad alt som har med sjøfart å gjøre – kommer boka til gode.

Et hovedmoment i den utviklingen som beskrives, er hvordan ladestedet Lillesand vokser fram mot midten av århundret - mens de gamle uthavnene, som i begynnelsen av århundret kunne konkurrere med «Sanden» i størrelse, får redusert betydning (og redusert folketall). Et økende antall sjøfolk og verftsarbeidere strømmer til ladestedet, noe som i sin tur skaper et utvidet næringsgrunnlag for kjøpmenn og håndverkere.

«Året var 1837» – og 14. januar ble formannskapslovene vedtatt av Stortinget. Basis for et kommunalt selvstyre var dermed lagt. Forfatteren klargjør kapitlets hovedproblemstilling innledningsvis: «Vi skal ha et særlig blikk for om det var *kontinuitet* eller *brudd* mellom tiden før og etter 1837. I hvilken grad kan vi finne kontinuitet når det gjelder personene som ble valgt? Videre: Tok de seg av de samme oppgavene som tidligere, eller kom det nye oppgaver til?» Også forhold som

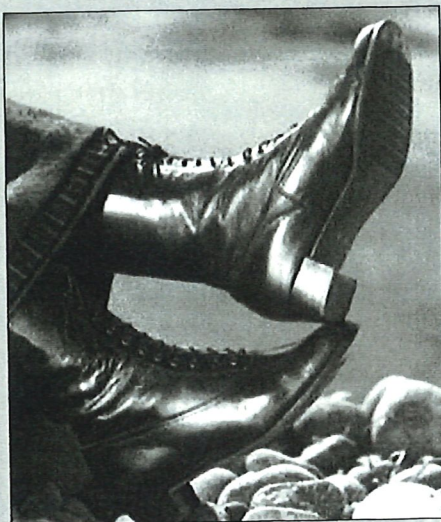
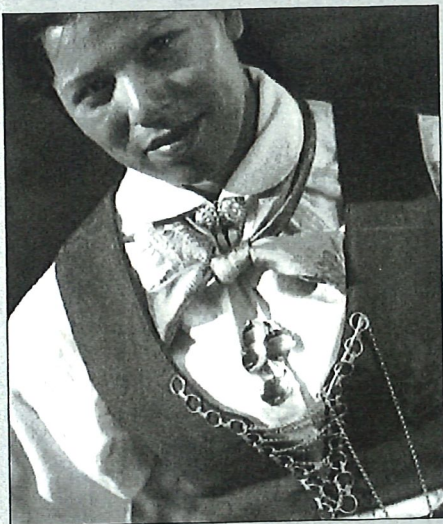
bl.a. eventuelle forskjeller mellom ladestedet Lillesand og bygdene Høvåg og Vestre Moland fokuseres.

Konklusjonen på hovedproblemstillingen blir – raskt oppsummert – at i det korte perspektivet er det konti-

Tidlige spor etter kystkultur i Høvåg; Kompassrose hogd inn i fjellet på Ullerøya ved Brekkestø, like ved en losvarde. Bilde til høyre: En av to kompassrosor som er hogd inn i fjellet på Ytre Ulvøya. Den befinner seg på øyas høyeste topp, like ved sjømerket Trevarde. Den har korset mot østen og den franske liljen mot nord. Den er sannsynligvis hogd inn i fjellet i 1610. Foto: Johan Anton Wikander

Bestill din Vest-Agder-bunad hos oss!

• Sølv • Sko • Silketørkle • Hodeplagg • Lommeur mm.

Velkommen!
HUSFLIDEN

Kristiansand: Gyldenløves gate 6A. Tlf. 38 07 06 95 Mandal: Store Elvegata 27. Tlf. 38 27 29 00
www.norskflid.no

Maleri av Vestre Molands prestegård. Kilde: Lillesands Historie (2017), av Berit Eide Johnsen

nuiteten som er mest framtreddende, mens det i et lengre perspektiv er lettere å se brudd-faktorene, først og fremst ved at det utvikles en «bred politisk kompetanse hos allmenheten». Når det gjelder forholdet mellom lade-stedet og de landlege hovedsognene, finner Eide Johnsen mindre forskjeller enn tilfellet var mellom byer og land-distrikter ellers i landet.

«Året var 1815». Framstillingen i boka er i utgangspunktet jevnt over kronologisk, men i dette kapitlet rykker forfatteren tilbake i tid, noe som nok skyldes tematiske hensyn (kapitlet passer best inn der det er plassert). Vi møter sogneprest Hans Jacob Grøgaard nok en gang – nå primært som folke-opplyser for den oppvoksende slekt. 1815 var året da det første opplaget av hans *ABC* kom ut. Den ble året etter fulgt av *Læsebog for Børn, især i Om-gangsskole-distrikterne*.

Presentasjonen av skolehistorien i Lillesand starter med en beskrivelse av situasjonen i hele Kristiansands stift rundt 1800 – for så å stanse ved Hans Jacob Grøgaards særlige betydning som pedagogisk tenker, lærebokfor-fatter og skoleutvikler. Deretter får vi en gjennomgang av undervisningens innhold og utvikling i ulike skoleslag både i Lillesand, Høvåg og Vestre Mo-land.

«Året var 1843». Den kontroversielle redaktøren av *Christianssandsposten*, Johan Reinert Reiersen, dro sommeren det året på en rekognoseringsreise til

Amerika. I sin egen avis drev han de-retter en ganske intens agitasjon for å få folk til å emigrere, og han utviklet en visjon om å etablere en stor, norsk utpost i Texas. Han ble omtalt som be-gavet, men «noget upaalidelig, noget løs». En av hans støttespillere var pres-tedatteren Elise Tvede Wærenskjold.

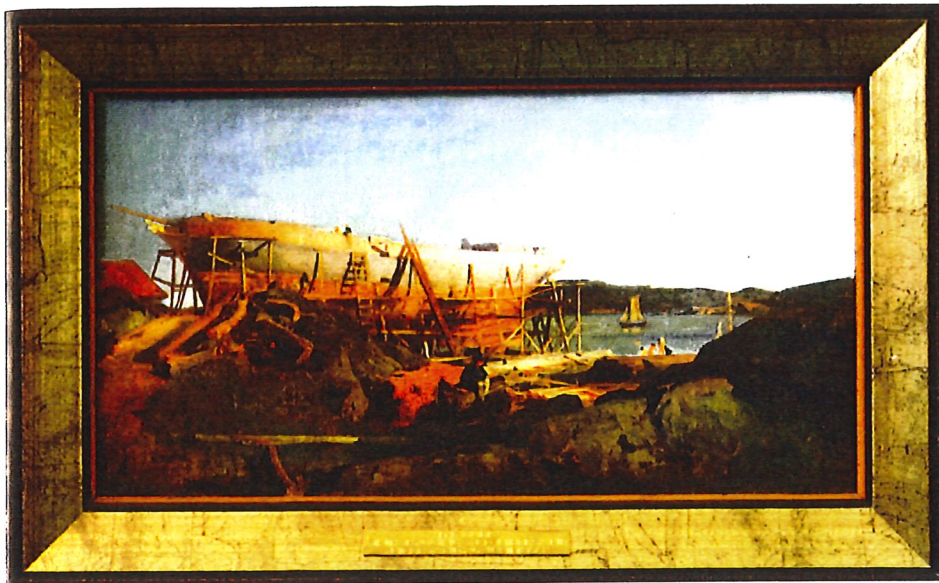

Prospekt av Lillesand Havn og Tingsakerfjorden i 1822 med Møglestu i bakgrunnen. På bildet er flere skip, en husklyngde skimtes innerst i havna. Til venstre er Niels Møllers hus (Skrivergården) og til høyre er Niels Jusnæss'hus (Rådhuset) Det umalte eller brunmalte bygget mellom dem er hovedhuset på gården Lillesand med tingstua til høyre. Jegerne i forgrunnen til venstre skal være sogneprest Hans Jacob Grøgaards sønner Christian og Fredrik.

Prospektet er tegnet av Mogens Moe

En annen var lensmann Christian Grøgaard i Lillesand, Hans Jacob Grøgaards sønn. Berit Eide Johnsen legger her vekt på at disse tre tilhørte et sosialt nettverk, som de delvis hadde arvet etter foreldregenerasjonen. Reiersen var født i Vestre Moland, men oppvokst i Holt, der faren hadde tiltrådt som lærer og degn. Elise Tvede Wærenskjold var prestedatter født i Dypvåg, men med barne- og ungdoms-år i Vestre Moland, der hennes far etterfulgte Hans Jacob Grøgaard som sogneprest.

I årene 1845–1854 utvandret i alt rundt 70 mennesker fra Lillesand, Høvåg og Vestre Moland til Amerika. Hvorfor dro de? Berit Eide Johnsen forteller at mange av disse tidlige utvandrere var rekruttert fra miljøet rundt Vestre Moland kirke og prestegården. De tilhørte med andre ord «de kondisjonerte». Noen av dem, deriblant Johan Reinert Reiersen, hadde kommet i opposisjon til samfunnet rundt, noe som kan ha økt motivasjonen for å emigrere. Hun påpeker videre at det var noen tydelige forskjeller mellom denne tidlige utvandringen og den som kom senere på 1800-tallet, der økonomiske forhold (flukt fra fattigdom) var et vesentlig motiv for mange.

Maleriet «Skipsbygging ved Lillesand» ble malt av Hans Gude 26. juni 1858. Faren, Ove Christian Gude var da sorenskriver i Lillesand. Motivet er fra Bergstø. En ser et skip under bygging mens et annet er på vei inn Tingsakerfjorden.

Maleriet eies av Lillesand kommune

«Året var 1848». I Paris startet februarrevolusjonen – med påfølgende uro i mange europeiske land. Den revolusjonære impulsen nådde også Norge, og i desember samme år reiste Marcus Thrane rundt i den sørlige delen av landet og startet arbeiderforeninger. Også til Lillesand kom han – og i løpet av kort tid hadde over 100 personer som sluttet seg til – og Berit Eide Johnsen stiller seg følgende spørsmål i innledningen til dette kapitlet: «Hvem var de, og hvorfor meldte de seg inn i Lillesands Forening fra begynnelsen av september 1849?»

I kapitlet gis det en oversikt over alle medlemmene med navn, yrke, fødselsår og fødested – og det er interessant å observere at det var et mindretall som kom fra selve Lillesand. De fleste var født i bygdene rundt ladestedet, eller var tilflyttere fra andre bygder på Agder. Som årsaker til oppslutningen om Lillesands Forening anfører Berit Eide Johnsen bl.a. befolkningsøkning, økonomisk krise og arbeidsledighet – samt radikale politiske strømninger i tiden. Oppslutningen var desidert størst blant håndverkere (mange av dem knyttet til skipsbyggingsvirksomheten), men også en del matroser meldte seg inn. Mange av dem var i slekt med hverandre. Da Thranebevegelsen ble slått ned og kriminalisert i 1851, ble også Lillesands forening oppløst.

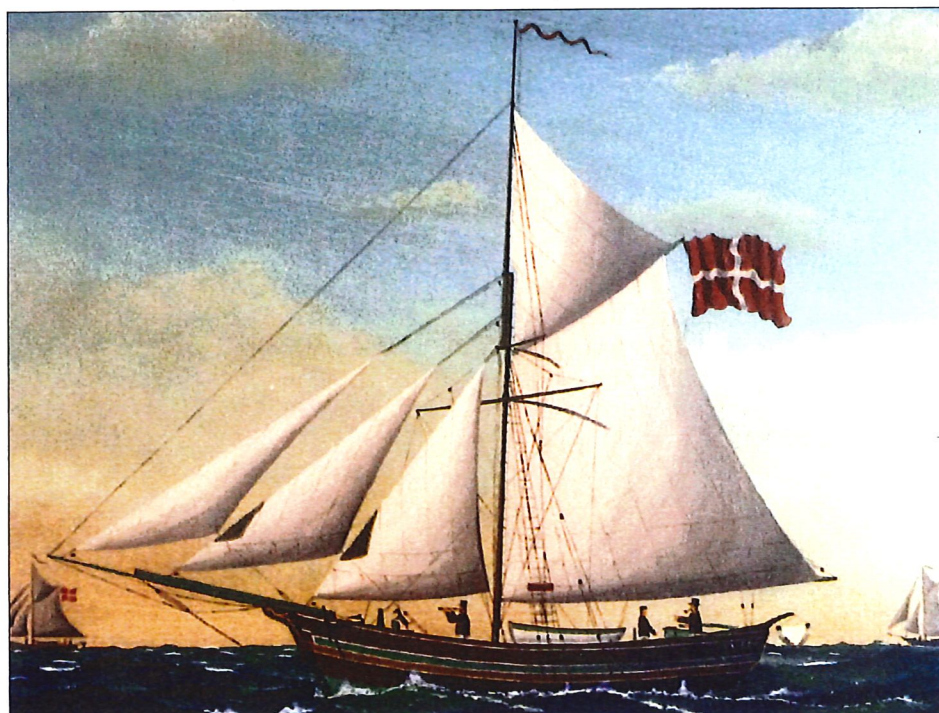
Med kun et skarpe grunnfag i historie kan jeg ikke kalle meg faghistoriker. Jeg skriver derfor dette som en beigelestret, historieinteressert leser. Den

faghistoriske analysen overlater jeg til andre, men jeg er ikke i tvil om at Berit Eide Johnsen er særdeles godt kvalifisert for å skrive Lillesands historie. Hennes doktoravhandling fra 1998 dreide seg om sørlandsk skipsfart i overgangen fra seil til damp, og hun har ellers forsket på og skrevet om en rekke emner knyttet til sørlandsk skipsfart, sjøfolk i engelsk fangenskap under

krigen 1807-1814, utviklingen av sørlandsk turisme, sørlandsk utvandring til Amerika m.m. Dessuten er hun oppvokst i Lillesand, noe hun selv reflekterer over i innledningen («Min egen historie»):

«Det er mange fordeler, men sikkert også noen ulemper, med å skrive historien til det samfunnet en er vokst opp i. Fordelen er lokalkunnskapen, nærheten til det samfunnet en skal skrive historien til. Utfordringene er å få tilstrekkelig avstand og perspektiv slik at de viktigste trekkene framstår. Her må det historiske håndverket med teori og empiri, analyse og syntese inn.»

Jeg er ikke i tvil om at lokalkunnskapen utelukkende har vært til fordel for prosjektet. Framstillingen blir aldri navlebeskuende og nærsynt. Berit Eide Johnsen har gitt oss en bred gjennomgang av historien om «Lillesand i verden» (jf. en av undertitlene i innledningen) i første halvdel av 1800-tallet. Hele veien trekkes det linjer til nasjonale og internasjonale forhold, samtidig som presentasjonen av den lokale og regionale historien bærer preg av en nærhet til stoffet som en «utenforstående» ikke vil kunne ha i samme grad. Det er bare å glede seg til fortsettelsen i bind 2 og 3 (og kanskje 4?)!

Sluppen «Ellisabeth av Løkken» et typisk eksempel på de små skutene som seilte i lokalfart mellom Aust-Agder og Nord-Jylland på 1800-tallet. I denne farten deltok også mange skipper fra Lillesand.

Kilde: Løkken museum, Danmark